

Eradikera inadekvat bruk av adekvat

Vård, även språkvård, når ibland fram för sent och får inte avsedd verkan. En språkrådgivare tvingas ibland bara konstatera att en term som borde stoppas eller åtminstone undersökas redan blivit accepterad. Jag skall diskutera några sådana ganska sena tillskott, som ännu inte verkar vara fast rotade i terminologin.

En motsats till »fast rota» är utrota. Latinets ord för *ut* är *e(x)*, och *rot* heter *radix* med stammen *radic-*. Engelskans »eradicate» är alltså lätt att genomskåda. Det nya i sammanhanget är att man nu håller på att berika vårt språk med en försvenskning, *eradikera*. Redaktionen för Läkemedelsboken har bett mig om synpunkter på ordet. Det handlar här om indikationerna för Klacid (Abbott), där det står: »För eradikering av *Helicobacter pylori* vid behandling av duodenalsår.»

Kajsa Tunér på Läkemedelsverket upplyser om att eradikera där använts ett par år och nu blivit ganska inarbetat. Det har fallit sig naturligt att försvenska engelskans »eradicate». I Sverige har det kommit att begränsas till utrotning av bakterier, ofta – men inte alltid – med antibiotika. Även andra bakterier än *Helicobacter pylori* har varit utsatta för det nya verbet.

Eliminera går bra

Rent språkligt passar ordet bra i svenskan; det utgör inget problem vid stavning eller uttal, utan ansluter sig till ett väl etablerat mönster. Men behövs det?

Mycket länge har vi kunnat ta kål på (för att bruka en folkligare variant) bakterier med antibiotika, och då rätt oss väl med verb som *utrota* eller *eliminera*. Det helsvenska utrota är kanske mindre lyckat, det för lätt tankarna till en världsvid utrotning, som av smittkoppsviruset. Men eliminera? På läkemedelsföretaget Abbott tyckte man att denna term låg litet för nära *utesluta*. Svensk Ordbok förklarar dock eliminera med »fullständigt avlägsna». Kan man komma närmare?

Om nu termen eradikera blivit vanlig och fått en speciell

innebörd av att utrota bakterier, skall vi då inte välkomna den? Den finns ännu inte i någon medicinsk ordbok. Synpunkter efterlyses!

Varicer- eller varix-?

Även om det svenska medicinspråket är en avgränsad terminologi är den dock svensk och bör i möjligaste mån följa allmänsvenskans språkliga regler.

För svenska sammansättningar med substantiv gäller en mycket allmän regel. Den säger att det första ledet står i singularis oavsett hur stort antal som föresvävar tanken.

Tandvård och körtelfeber handlar i regel om flera tänder och körtlar. Om vi bortser från det tyska lånordet *bilderbok* och *ländergrupp* (troligen också påverkat av tyskan) finns det bara två substantiv i svenskan som använder pluralis vid sammansättning, nämligen *ögon* (alltid) och *öron* (oftast). »Höger ögonbryn» och »vänster ögonhåla» använder alltså pluralformen även om ett öga. När det gäller örat är bruket mer vacklande. Vi säger *öronläkare* och *öronsusning*, men *örsprång*, *örsnibb* och *mellanöreinflammation*. (Däremot är ju öresutjämning inte en plastikoperation.)

Klart regelbrott

I Läkartidningen 16/96 recenserar Olle Nelzén en bok om varicer av Hans-Inge Petersen och Bo Risberg. Såväl i recensionen som i läroboken finns sammansättningar som *variceroperation* och *varicerpatient*. Om vi över huvud skall hålla oss med språkliga regler, måste detta vara ett ovanligt klart regelbrott. *Varixoperation* skall det heta! Och inte är slut-x något bekymmer; det går ju bra med t ex thoraxkirurgi och cervixcancer.

Det vore väl enklare att säga och skriva *varixassocierade* (tillstånd) än recensionens tunga *varicerassocierade*. Men boken är tryckt, och vårdinsatsen kommer sent. Riktigt hur senkommen den är inser jag först nu sedan jag fått se en artikel ur Läkartidningen 32/48, där sammansättningar som *varicerrester*, *varicersjukdom* och *varicerklientelet* förekommer.

Trots lång tillvänjning undrar jag om vi ändå inte skall försöka oss på rehabilitering. Låt

oss alltså fastslå att det bör heta varixproblem och varixbehandling, ingenting annat!

Adekvat används på ett nytt sätt

I mitt fiske efter nytillkomna ord och betydelser drar jag nu upp ett gammalt napp från Läkartidningen 48/95. Där läser jag på sidan 4556: »Ankomststatus: Påverkat allmäntillstånd men vaken och adekvat.» Användningen av *adekvat* tolkade jag först som en tillfällig lapsus. Efter läsning av några aktuella patientjournaler förstär jag nu att denna tolkning var förhastad.

Ulrika Ottander, gynekolog och medförfattare till artikeln i Läkartidningen, anser att adekvat i denna användning blivit vanligt i journaler. Hon vill översätta det med »väl orienterad i tid och rum». Motsatsen skulle vara *desorienterad*. En adekvat patient svarar adekvat på tilltal, reagerar i stort sett adekvat, trots ett givet sjukdomstillstånd.

Detta nya bruk av adekvat svär radikalt mot bruket i allmänsvenskan. Det svenska adekvat, lika väl som det engelska »adequate», betyder *lämplig, passande, motsvarande*, alltid för någonting. Det är alltså relaterat till en norm eller ett mål, oftast inte utsagda. Ur Olle Nelzéns recension om varixkirurgi citerar jag: »... att ett primärt, inte adekvat ingrepp följts av flera ...»

Några citat från andra håll: »Patientens synpunkter var inte adekvata», »sjuksystemen fick inte adekvat ersättning för sitt arbete». Även som adverb är det vanligt: »Patienten reagerade adekvat», dvs så som det var att vänta i förhållande till hennes eget och sakernas tillstånd. Varken svenskan eller engelskan har tidigare använt adjektivet adekvat om personer.

Ett språkbruk som kan förvirra

Är det verkligen nödvändigt att införa en ny betydelse, som dessutom är främmande för engelskan och som nog kan orsaka missförstånd? Går det inte att kalla patienten *klar* eller *redig* eller rentav *klar och redig*?

»Hur mår din gamle far nu?» – »Tack bra, han blir bara adekvatare för varje dag.» Skall vi verkligen godta en så-

dan användning av ordet? Jag röstar nej, detta språkbruk kan bli förvirrande. Vem röstar ja?

Hans Nyman

fil lic, språkrådgivare,
Svenska Läkaresällskapet,
Stockholm

”Mördande” bakterier säljer bäst

Under våren har i massmedierna förts en livlig debatt om journalisters ansvar mot samhället. Debatten har blossat upp efter en inflation i larmrapporter. Mirakelkurer, nyttan av alkohol, galna ko-sjukan och mördarbakterier är just nu högaktuella. Min språkfråga gäller »mördare».

För några år sedan rapporterades i engelsk litteratur om »killer bees», vilket översattes till »mördarbin» i Sverige. På motsvarande sätt har vissa bakterier fått ståta med epitetet »mördarbakterier».

För mig förefaller mord vara förenat med ett uppsåt. Så står det nog också i lagböckerna. Att mörda väcker förstås mycket mera lösnummerkittlande associationer än ett enkelt dödande, men nog vore det väl rimligt från språklig synpunkt om »mördarbin» och »mördarbakterier» kallades något annat. Båda är ju dödsbringande, men det är kanske svårt att göra ett klatschigt uttryck av det. Dödsbin? Dödsbakterier? Även om man i praktiken sannolikt kan dö av de flesta bakterier, om man har tillräckligt mycket otur.

Vad föreslår språkvårdaren?

Stephan Rössner
professor, Stockholm

Mördarceller även i lärobok

Frågan om hur engelskans »kill» och »killer» lämpligen översätts till svenska är inte enbart av massmedialt intresse. Läkartidningens redaktion har försökt använda »naturliga dödceller» som samlingsbegrepp för »natural killer cells». Även immunologer har dock ansett att det är »naturliga mördarceller» och »mördar-T-celler» som gäller, ord som genomgående brukas i standard-

verket »Immunologi» (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1989).

Det är möjligt att dessa celler har ett (medvetet) uppsåt, men i regel har de väl då ett gott uppsåt, dvs att skydda mot farliga inkräktare genom att döda dem. Borde inte NK-cellerna kallas dödarceller eftersom »döda» har en mindre värde-laddad innebörd än »mörda»?

Red

Vanlig grepp att förmänskliga med metaforer

Språkvårdaren har svårt att föreslå någonting vettigt och borde nog lämna Stephan Rössners intressanta reflexioner ifred. Låt mig bara haka på redaktionens kommentar.

Min gissning är att mordartermerna inte skapats främst för att bli mördande reklam för lösnummer. *Mördarbin, mördarsniglar, mördarceller, mördarbakterier* – snarare ser vi här ett vanligt grepp att förmänskliga allehanda undermänskliga företeelser med närliggande metaforer.

För jurister inbegriper *mord* uppsåt till skillnad från *dråp*, det är sant. För gemene man är möjligen en annan skiljelinje aktuellare, *mörda* är omoraliskt, brottsligt (dvs något exklusivt mänskligt), *döda* är moraliskt neutralt. 15 miljoner soldater *dödades* i kriget, men 6 miljoner judar *mördades* av Hitler. Moralen bestämmer verbet, inte uppsåtet. Djuren *dödar* varandra (med uppsåtet att överleva).

Förra sommaren fick jag av min hudläkare beskedet att en liten hudtumör var av en »snäll» typ och troligen skulle försvinna. *Benign* och *malign* betyder ursprungligast »välvilig» respektive »illvillig». De små barnen delar gärna in kända djurarter i två huvudklasser, *snälla* och *stygga*, precis som läkarna med tumörer. Fabeln är en universell och ursprunglig litterär genre.

Av det sagda framgår kanske att jag tycker att man gott kan ha en benign inställning till mänskliga metaforer av nämnd typ. De är uppfriskande och en verkningsfull krydda i medicinspråket.

Hans Nyman

fil lic, språkrådgivare,
Svenska Läkaresällskapet,
Stockholm

Ändelserna -osis och -osus akutfall än en gång

Ämnet ändelser tycks inte ha någon ände. För ett par år sedan gick jag igenom terminologins viktigaste suffix (artiklarna finns i särtrycket »Medicinens språk»). Nu har emellertid *-osus* och *-osis* åter blivit akuta, det handlar närmast om att ställa en differentialdiagnos mellan dem.

I själva verket har dessa två suffix just ingenting gemensamt: Det latinska *-osus* bildar adjektiv med betydelsen »full av», »rik på» eller bara »innehållande» det som huvudordet anger. Det grekiska *-osis* bildar abstrakta substantiv, oftast, men inte alltid sjukdomar.

Latinets *fibrosus* (svenska *fibrös*), *serosus* (*serös*), *tuberculosis* (*tuberkulos*), och *viro-sus* (*virös*) säger oss att det finns gott om *fibrer*, *serum*, *tuberkler* och *virus*.

Grekiskans *arthrosis* (*artros*), *fibrosis* (*fibros*), *psychosis* (*psykos*), *stenosis* (*stenos*), *tuberculosis* (*tuberkulos*) och *viro-sus* (*viros*) betyder således *ledsjukdom*, *fibersjukdom* (*sjuklig bindvävsökning*), *själssjukdom*, *sjuklig (onormal) förträngning*, *tuberkel-sjukdom* och *virussjukdom*.

En och annan term påminner fortfarande om att *-osis* ursprungligen inte betecknade sjukdom utan snarare resultatet av en handling eller ett skeende. Så är tex en *amauros* egentligen resultatet av en svärtning, *anastomos* en förbindelse, ofta anlagd, mellan två kanaler och en *ortos*, som idag är ett ortopediskt stödbandage, betyder etymologiskt »uträtning».

»Vaginal bakterios?»

Frågan fick ny aktualitet av ett telefonsamtal från överläkare Per-Göran Larsson, kvinno-kliniken vid Kärnsjukhuset i Skövde. I sin egenskap av ord-förande i Scandinavian Society for Bacterial Vaginosis (SSBV) avsåg han att vid en kongress i november 1995 föreslå en ändring av sjukdomens namn. Den skulle hädanefter byta beteckning till »vaginal bakteriosis». Stöd för namnby-

tet hade han funnit i ett par amerikanska facktidsskrifter. Den första är *Acta Cytologica* (1989; 33: 295) där Vicki J Schadig och medarbetare skriver: »Finally, for some of us, the term bacterial vaginosis is confusing. To the uninformed, this terminology may conjure up the image of a population of bacteria infested by myriad vaginae, rather than vice versa.»

Författarna förväxlar de båda suffixen. Om man behövde uttrycka »myriad vaginae», vilket verkar osannolikt, måste det i så fall bli medelst mängd-suffixet *-osus*.

Galet resonemang

I *Annals of Internal Medicine* (1989; 111: 583) resonerar E J Huth på följande vis: »In some *-osis* formations the suffix simply connotes an abnormal state as in *nephrosis*, a particular abnormal condition of the kidney, and in *dermatosis*, an abnormal condition of the skin. With such precedents, *bacterial vaginosis* can be regarded as a legitimate formation. But even a quick scan through other *-osis* forms indicates that much more frequently today the suffix connotes the presence of an excess of a normal substance ...»

Strax därefter levererar Huth en rad exempel på denna innebörd av »excess»: »*gliosis*, an excess of glial cells; *lymphocytosis*, an excess of lymphocytes; ... *keratosis*, a localized collection of excess keratin».

Detta resonemang kan låta förnuftigt och rimligt, men det är från språklig synpunkt fullständigt galet, egentligen bra mycket galnare än det första exemplet, som byggde på en enkel förväxling.

Det grekiska *-osis* lika väl som det svenska *-sjukdom* kan naturligtvis ha mycket skiftande relationer till sitt huvudord. Några exempel: *ledsjukdom*, *tropisksjukdom*, *älderssjukdom*, *infektionssjukdom*, *tumörsjukdom*, *virussjukdom*. Endast i *virussjukdom* (möjligen också i *tumörsjukdom*) underförstås att det finns mycket av det som specificerar sjukdomen (virus, tumörer).

Även om denna sista typ skulle vara i majoritet (vilket betvivlas) vore det en logisk kullerbytta att hävda att det påhängda *-sjukdom* i sig har en innebörd av »full av» eller »rik

på». Men just så har den resonerat som försökt ge *-osis* denna bibetydelse.

Bakteriell vaginosis

Så P-G Larsson beslöt till sist att behålla det gamla namnet »bacterial vaginosis», *bakteriell vaginosis*. Om en språkrådgivare fick dela ut belöningar skulle jag gärna ge honom en blomma för detta beslut men framför allt för den språkliga medvetenhet som hindrade honom från att falla i en försätlig språkfälla.

Efter denna ros måste det tyvärr också utdelas ris, dock åt ett helt annat håll. Ur läroboken »Klinisk bakteriologi» [Studentlitteratur, 1996] citerar jag: »Bakteriell vaginosis kallas på några för vaginal bakterios eller VB, då man ansett att det ej är vagina utan bakterierna som är 'sjuka', dvs ej en 'itis' utan en 'osis'. BV är dock redan ett väl etablerat begrepp varför en namnförändring synes omotiverad. Om en namnändring anses vara motiverad synes termen vaginal mulerios (en åkomma hos kvinnor) vara en bättre term, då bakterios skulle kunna föra tanken till 'sjuka bakterier', vilket är felaktigt.»

»Vaginal mulerios?»

Slutsatsen att behålla bakteriell vaginosis vill jag som sagt instämma i, men i den omgivande språkliga utflykten är författaren ordentligt ute och seglar eller cyklar (han må välja färdmedel). Hur »-itis» kom in i sammanhanget förstår jag inte. Och att *bakterios* skulle kunna föra tanken till »sjuka bakterier» är som framgår av det sagda en lapsus som hör till fabelernas värld.

Om förslaget *vaginal mulerios* skall tas på allvar är följande att säga. Kvinna heter på latin *mulier* så stavingen bör hyfsas till *mulieros*. Men *mulier* används över huvud taget inte i terminologin, allra minst med ett grekiskt sjukdomssuffix. Så termen är omöjlig. Dessutom onödig, vågar jag misstänka, *tautologisk* med en språklig term.

Med andra ord, för alla med elementära (för att inte säga rudimentära) anatomiska kunskaper, till vilka denna artikels läsare hör, torde begreppet »kvinna» ligga så att säga implicit i termen som *vaginal* eller *vaginosis*. Har någon kanske sett *viril prostatahyperplasi*?

Hans Nyman

fil lic, språkrådgivare
Svenska Läkaresällskapet,
Stockholm